

Ярослав Затилюк

**Київські посольства XVII ст.
з «мощами» князя Володимира до Москви**

У статті аналізуються документальні матеріали, пов'язані з двома київськими посольствами з мощами князя Володимира до Москви в середині XVII ст. Значна частина документів вводиться до наукового обігу вперше. Ключовими завданнями для автора є з'ясування очікувань київської церковної еліти від цієї акції та реакції на неї московського двору. У статті представлено спробу порівняти царські пожалування прохачам милостині різного рангу і походження. Звернено увагу на різницю ідейних контекстів посольств з мощами, відправлених Петром Могилою у 1640 р. та Інокентієм Гізелем у 1658 р.

Ключові слова: «мощі» Володимира, посольства, «київська спадщина».

The article explores documents connected to two Kyiv embassies, which brought relics of the Prince Volodymyr to Moscow in the middle of the 17th century. Major part of the materials is introduced to the scholarly use for the first time. The key task of the article is to attempt identifying expectations of Kyiv Church elite and the reaction of the Muscovite court to the embassies with relics. The author places the embassies into the appropriate context by analyzing alms-gifts granted by the Tsar to the other embassies of different ranks, which arrived to Moscow in the same time. The author also compares ideological contexts of the embassies with relics, sent by Peter Mohyla in 1640 and by Inokentii Gizel' in 1658.

Keywords: «relics» of Prince Volodymyr, embassies, «Kyiv ancestry».

У 1638 р. в друкарні Києво-Печерського монастиря побачила світ польськомовна «Тератургема» Афанасія Кальнофойського. Як задекларовано в довгій назві, видання є книгою «про чудеса, які відбувалися в печерах Києво-Печерського монастиря», і які «вперше зібрано та опубліковано печерським законником». Та насправді це твір набагато ширшого змісту: в ньому детально розповідається про всіх благодійників Києво-Печерської лаври (починаючи від відомих давньоруських князів) та поховання її святих. У виданні вміщено карту тогочасного Києва, в центрі якої зображено Печерську лавру, а довкола неї — майже всі відомі з літопису

давньоруські церкви та монастирі, попри те, що більшість із них на той час вже давно були в руїнах. Карта супроводжена описом представлених на ній святинь та інформацією про їх фундаторів. По суті, твір призначався на роль путівника по найбільшій православній святині — Києво-Печерській лаврі і по Києву як «руському Єрусалиму» загалом. Читач цього тексту міг отримати коротку історичну інформацію про київські святині та переконатися в їх здатності до чудотворення. Кальнофойський прямо у передмові мотивував читача прийти і відвідати «православний Сіон» — місця охрещення Володимира і всієї Русі.

Польська мова видання засвідчує його призначення для різних конфесій Речі Посполитої, отже воно було репрезентативним і розраховувалось на різні читацькі кола. Якщо для православних воно могло бути путівником, то для інших конфесій мало засвідчувати наявність у Києві старожитніх святинь, які безперервно чудотворять від часу своєї появи (в даному випадку — Печерський монастир) і які надійно охороняє очолювана Петром Могилою православна церква.

Читач «Тератургеми», крім всього іншого, знайомився з новиною, що відбулася у Києві кілька років тому. Нею стало наведене у виданні повідомлення про віднайдення (розриття) останків київського князя Володимира Святославича — хрестителя Русі, якого вже більше чотирьох століть поспіль у різних частинах колишньої Русі вважали святим. Про цю важливу знахідку у творі сказано двічі, причому в кожному з випадків її датовано по-різному. На перших аркушах видання, у присвяті князям Святополк-Четвертинським читаємо, що «перлину вигреблено з попелу» у 1635 р.: «tego Roku Pańskiego 1635 święte Reliquiæ w Cerkwi Dzieiesięćinney prawie iako Margaritę z popiołu, z gumow wygrzeblismy»¹. Вдруге про знахідку повідомлено при згадці Володимира у главі про фундаторів і благодійників православної святині: тут сказано, що останки князя знайдено в Десятинній церкві у 1636 р.²

Згадані повідомлення «Тератургеми» про наявність у Києві мощів³ одного з головних святих «руського народу» (православних русинів Речі Посполитої) носили не лише інформаційний характер. По суті, йшлося про те, що очолювана Петром Могилою православна церква відтепер віднайшла і володіє реліквіями свого «батька-засновника» — хрестителя Русі (як пред-

¹ Teratourgema lubo Cuda ktore były tak w samym świętocudotwornym monasteru Pieczarskim Kiiowskim... przez W. Ojca Athanasiusza Kalnofoyskiego [Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts: Volume IV. Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery]. — Cambridge, Mass., 1987. — P. 124.

² Про це сказано так: «Włodzimierz, monarcha Ruski, zmarszy leży w Cerkwi Naś: Panny Dzieiesięćinney, którą sam zmurował. Tamże y Anna Cesarzowna Græcka żona jego położona. Reliquiæ jego ś. R. 1636 naydziono» див.: Teratourgema lubo Cuda... 1638. — S. 124.

³ Тут і далі на позначення останків князя Володимира вживатиметься поняття «мощі»: саме так їх позначено в документах московських архівів, що розглядаються у статті.

ставлявся у тогочасних київських друках князь Володимир Святославич). Задекларувавши у такий спосіб факт володіння мощами хрестителя Русі, православні ієрархи водночас засвідчували перед своїми конфесійними опонентами — уніатами — виключне право власної церкви на історичну «спадщину Володимира».

В будь-якому разі, віднайдення мощей святого князя Володимира, про святість якого натякав ще редактор «Повісті минулих літ», не інтерпретувалось як свідчення його святості. «Мощі» цього князя, здається, ніколи не проголошували нетлінними чи чудотворними, як це робили відносно до інших святих князів ще за киево-руської доби (зокрема, княгині Ольги в «Похвалі» Якова Мніха чи Бориса і Гліба у «Читаннях» Нестора та їхніх житіях). Натомість за деклараціями про віднайдення мощів Володимира стояли суто прагматичні мотиви та інтереси різного плану. Доволі скоро такими інтересами стали очікування здобути особливе ставлення московського царя, якому «мощі» князя Володимира неодноразово дарувалися. Спершу до цього вдавався Петро Могила, а кількома десятиліттями пізніше — Інокентій Гізель, який був представником молодшого кола «могилянських реформаторів». Розгляд усіх контекстів з даруванням останків Володимира московському царю, складає основний предмет пропонованої статті.

Київське посольство з «мощами» Володимира 1640 р.: архівні документи та гіпотези дослідників

Через два роки після виходу «Гератургеми» київський митрополит Петро Могила у 1640 р. споряджає до Москви велике посольство. На чолі з митрополитом намісником Ігнатієм Оксеновичем Старушем та уставщиком Києво-Печерського монастиря Іринархом воно значно перевищувало «делегатію» прохачів милостині з Києва за попередні два десятиліття. Посольство, по суті, репрезентувало всі найбільші київські церкви: Старушич та Іринарх — Софійський та Києво-Печерський монастирі відповідно⁴, крім того, в особах власних ігуменів були представлені Видубицький, Братський та Пустинно-Микільський монастирі. Київські ієрархи прибули у супроводі трьох митрополитичих слуг та дванадцятьох (!) служок — «дѣтѣнишей митрополитичихъ и м(о)н(а)ст(и)рскихъ» (як їх названо у документах Посольського приказу). В якості дарів, окрім кількох різьблених дерев'яних хрестів, кияни привезли «достойний його царської величності дар» — мощі князя Володимира в «ковчѣгѣ сребряномъ». За ці дари кияни, схоже, розраховували на великі царські милості і щедроти. Це видно з текстів їх чолобитних та з чотирьох листів Петра Могилы до московського царя. В останнього усі просили

⁴ В даному випадку обидва, проте, представляли київського митрополита. Поза тим, усе посольство приїздило по милостиню на підставі царської грамоти 1628 р. для Києво-Печерського монастиря.

переважно одне — надати кошти на ремонт і відбудову київських храмів, збудованих князем Володимиром та його спадкоємцями (до яких віднесено і Михайла Романова). По суті, київський митрополит та його найближче оточення запрошували московського царя взяти активну участь у відбудові та реставрації давньоруських церков і святинь давньої столиці Володимира, що розпочалися, найімовірніше, з 1635 року⁵.

На жаль, безпосередня відповідь царя на цю «пропозицію» невідома. Серед документів посольства зберігся лише початок чернетки царської грамоти до Петра Могили, що обривається на словах про надсилання мощів⁶. Через це також неясно, як Михайло Романов поставився до мощів свого гаданого прапрадіда і, найголовніше, чи вплинув такий дарунок з Києва на розміри його грошових пожертв. Поза тим, збереглися відомості про царські пожалування посланцям Могили та про суми, пожертвовані київським монастирям. На їх основі дослідники спробували відповісти на згадані питання та визначити загальний «успіх» посольства Петра Могили, яке було незвичним як за своїм складом, так і з огляду на привезені «посольські дари».

Для частини дослідників посольство було успішним: як вважав М. Закревський, грошові дарунки царя «давали змогу не лише відбудувати старі, а й збудувати кілька нових церков»⁷. Проте більшість із них були переконаними, що посольство не досягло своїх результатів: цар відмовився своїми коштами підтримати проект Могили, більше того, у Москві поставилися критично (і з недовірою) до привезених із Києва мощів⁸.

Такі судження дослідників ґрунтувалися на документах про київське посольство, які скомпановані в одній архівній справі Посольського приказу за 1640 р.⁹ Тут, зокрема, наявні копії листів і чолобитних київських церковних діячів, службові записки приказних дяків про прибуття і утримання киян, їх «расспросные речи» у приказі, а також про те, як вони були прийняті царем і які грошові пожертви останній передав до Києва. Натомість, царські

⁵ В записках Петра Могили стосовно пожертв на відновлення Софійського собору вказано про внесення першої суми у липні 1635 р. (Див.: Архив Юго-Западной России. — Ч. 1. — Т. 7. — К., 1887. — С. 181).

⁶ Фраза наступна: «Да ты жь, митрополить Петръ, прислалъ къ намъ часть отъ обрѣтенныхъ...». Див.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — Акты ЮЗР). — Т. 3: 1638–1657 гг. — СПб., 1861. — Док. № 27. — С. 35.

⁷ *Закревский Н.* Описание Киева. — Т. 1. — М., 1868. — С. 54, 784. Схожої думки притримувався і Харлампович та ін. Див.: *Харлампович К.В.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — Т. I. — Казань, 1914. — С. 88–90.

⁸ *Смирнов Я.И.* Рисунки Киева 1651 г. по их копиям конца 18 века // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе 1905 г. — Т. II. — М., 1908. — С. 457–459; *Плохий С.М.* Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. — К., 2005. — С. 359.

⁹ Документи посольства зберігаються тут: Російський державний архів давніх актів (далі — РДАДА). — Ф. 124: Малоросійські справи Посольського приказу. — Оп. 1: Грамоти, книги, стовпці, справи. — Спр. 1, 1640 р. — 105 арк.

грамоти і резолюції на київські листи-чолобитні у справі відсутні — і це, безперечно, значно ускладнює можливість відповіді на питання стосовно того, як посольство було прийнято у Москві.

Майже всі документи згаданої архівної справи опубліковані у 3-му томі «Актів Юго-Западной России»¹⁰. На матеріалах цієї публікації дослідники і досі будують свої судження про успіх посольства Могили 1640 р. Однак видавцями залишено поза увагою кілька документів цієї ж справи, що стосуються приїзду і царської милостині посланцям з Ватопедського та Іверського монастирів на Афоні¹¹. Вони перебували у Москві у той же час, що і кияни. Відповідно, було б важливо порівняти царські дарунки для православних греків і киян, що дало б змогу бодай частково з'ясувати ставлення до посланців Могили у Москві в 1640 р. З іншого боку, редактори 3-го тому «Актів ЮЗР» (М. Костомаров і за участю П. Куліша) залишили поза увагою службові записки приказних дяків стосовно царських дарунків прохачам милостині з київських монастирів за попередні роки. А це також важливо для розгляду питання, чи досягло посольство Могили 1640 р. якихось особливих успіхів у Москві.

З огляду на недостатню збереженість документів київського посольства 1640 р., для його дослідження важливим є залучення додаткових відомостей. Такими, зокрема, є інформація про перебування у Москві київських посольств до і після 1640 р. (посольства 1644 і 1646 рр.), а також відомості про прийом і царські милостині представникам одновірного грецького кліру. Зіставлення цих даних дасть змогу розглянути посольство 1640 р. у ширшому порівняльному контексті і, в свою чергу, відкриє додаткові дослідницькі можливості. Зокрема, порівняння розміру «царської милостині» грекам та киянам у 1640 та в інші роки може стати додатковим аргументом у висновках стосовно результатів, яких досягли представники київського церковного кліру у 1640 р., та визначення ставлення московської еліти до них.

Все це передбачає аналіз відповідних архівних матеріалів, причому не лише Посольського, а і Грецького приказів. Доволі показово, що в книзі Грецького приказу за 1645–1647 рр.¹² та серед документів Посольського приказу за 1646 р.¹³ трапляється інформація, важлива для аналізу київського посольства 1640 р. Крім того, серед документальних матеріалів московських приказів було виявлено інформацію про ще одне київське посольство до

¹⁰ Акты ЮЗР. — Т. 3. — СПб., 1861. — Док. № 19–48. — С. 29–52.

¹¹ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 49–52.

¹² Там само. — Ф. 52: Грецький приказ. — Оп. 1: Справи і книги. — Кн. 5: за 1645–1647 рр. — 448 арк. Серед записів книги натрапляємо на витяги з документів київських посольств 1640, 1644 і 1646 рр.

¹³ Це документи київського посольства до Москви 1646 р. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 2, 1646 р. — 146 арк.

Москви з мощами Володимира у 1658 р.¹⁴ Дане посольство Гізеля є мало-відомим в історіографії. Зрозуміло, що воно дає змогу з'ясувати додаткові обставини до «історії мощів» князя Володимира і того, як до них ставилися сучасники Петра Могили. В ширшій перспективі — більш глибоко з'ясувати участь московського царя в реставраційній діяльності Петра Могили та всі ідейні контексти, пов'язані з цим.

Аналіз вказаних вище архівних матеріалів складає основу даної публікації.

Київське посольство з «мощами» Володимира 1640 р.: риторика та очікування

17 лютого 1640 р. воевода прикордонного Путивля приймав велике посольство з Києва у складі двох митрополичих намісників, двох старост, двох ігуменів, келаря, трьох митрополичих слуг та дванадцяти «дѣтѣнишей митрополичихъ и м(о)н(а)ст(и)рскихъ». В «роспросѣ» представники київського церковного кліру пред'явили царську грамоту 1628 р. про право підтвердження вільного в'їзду до Москви (один раз у п'ятий чи шостий рік) для прохання милостині, грамоти попередніх царів Пустинно-Микільському монастирю (щодо вотчинних земель в Путивльській землі), а також розповіли про останні політичні новини в Речі Посполитій (про грабіжницький напад татар, що сягнув меж Києва, та королівське посольство до турецького султана). Після цієї звичної «процедури» посланців київського митрополита пропущено далі до Москви, відповідно до вказаної царської грамоти їх забезпечено підводами та харчами. Для Москви, схоже, кількість посланців видалася незвично великою — для них було виділено окреме місце на «кизылбашком купецкомъ дворѣ, что бывал денежной дворъ». З цієї нагоди окольничі та приказні дяки мали «осмотрѣти хоромных печей и около пѣчей рѣшотокъ и мостов, да что будеть попортилось, и то вѣлеть подѣлать тотчасъ: стояти на томъ дворѣ киевскимъ старцомъ и инымъ, а будутъ они к Москвѣ сего дни марта 4 дни навечер»¹⁵. Утім, посольство відрізнялось від попередніх київських посольств не лише своїм незвично великим складом, а, що важливіше, своїми проханнями до царя, вживаною при цьому риториною, а також — посольськими дарами.

Загальний зміст усіх прохань чолобитних, як, власне, і сама мета посольства, виразно сформульовані в одному з чотирьох листів Петра Могили до правлячого московського царя Михайла Федоровича (1613–1645). В ньому митрополит (після виправдання, чому довго не звертався по

¹⁴ Документи посольства в окремій справі. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 12, 1658 р. — 110 арк.

¹⁵ Цит. за: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 6. Або: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 23. — С. 34.

милостиню), перелічивши усіх учасників посольства, його мету сформулював як «милостыни ради», аби цар своїми наданнями «нищету, оскудѣнье и розоренье святыхъ и чудотворныхъ мест киевскихъ обновити и укрѣпити восхотѣл». При цьому було деталізовано, що Софійський собор потребує ремонту, церковних книг та ікон, велика Лаврська церква — нової покрівлі й розписів, Видубицький монастир — відбудови півцеркви та огорожі. Крім грошових пожертв, від царя також очікувались грамоти з дозволом на вільний проїзд за милостинею. При цьому Петро Могила робив акцент на ремонті Софійського собору — ним уже було розпочато відновлювальні роботи, але «смирение мое не может привести в совершенство» цю справу. Натомість це «царское есть дело», оскільки лише він може «поревновати» своїм «святым прародителемъ, создателемъ церкви святыя Софии» — князя Ярослава, сина рівноапостольного князя Володимира. Загалом, як видно з листа, до щедрих грошових надань царя переконували за допомогою аргументів про його нібито династичний зв'язок з давніми київськими князями (фундаторами давньоруських храмів) і тим, що щедроти царя потрібні для «памяти и утѣхи ради всего российскаго православного рода». Крім того, своє звернення митрополит аргументував незвичним посольським даром — мощами князя Володимира («святыхъ его мощей часть»), якого названо прародителем царя. Як сказано у листі, це був «достойный дар пресветлого царского величества... от нищего архиерея»¹⁶.

Прикметно, що подібний спосіб аргументувати «від історії», тобто — апелювати до епохи князя Володимира, його нащадків та стверджувати про існування прямого династичного зв'язку з ними Михайла Романова, — характерний і для чолобитних від ігуменів київських монастирів. Так, звертаючись до царя по милостиню, ігумен Видубицького монастиря згадував «київських прародителей» царя, котрі «оставиша всему православию нашему многие монастыри» (в т. ч. і Видубицький). Інший настоятель — Києво-Братського монастиря, сподіваючись на щедроти від царя у справі ремонту Трьохсвятительської церкви (належної цьому монастирю за королівською грамотою 1638 р.), вказував, що даний храм є «построение прародителя твоего государева святого и равноапостольнаго великаго князя Владимира, нареченнаго во святом крещении Василия, который принявши во градъ Корсуни и возвратяся в Киев, воздвиг ту первоначальную церковь во имя ангела своего св. Василия великаго»¹⁷. Схоже, лише ігумен Пустинно-Микільського монастиря (зі зрозумілих причин) схилив царя до щедрот за допомогою звичних для Москви прийомів — завдяки посиланню на прак-

¹⁶ Цит. за: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 11–21. Публікацію листа див.: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 18. — С. 27–29.

¹⁷ Чолобитна ігумена Видубицького монастиря. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 22–26. Або: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 19. — С. 29–30.

тику подаянь і грамоти цій обителі від московських (а не київських) попередників царя Михайла Романова¹⁸.

Аби зрозуміти, наскільки риторика документів посольства Петра Могили вирізнялася з уже усталеної практики, звернемо увагу на представників Ватопедського та Іверського на Афоні монастирів, що перебували в Москві в той же час. Більше того, представників «грецького» і «київського» православ'я приймали у царя одночасно¹⁹. В очах московського двору греки і кияни були однакові — як прохачі милостині — «скудные, нищие и розоренные» (зрештою, такими вони себе позиціонували). Недарма посланці від грецьких і київських монастирів утримувалися однаково і отримували тотожне царське жалування (що буде уточнено нижче). Але, якщо дивитися в ширшому контексті, можна зауважити чимало відмінностей. Греки були знаними у Москві прохачами милостині вже більш як півтора століття (до слова, поїздки з усіх православних східних патріархатів за милостинею до Москви усталилися упродовж XVI ст.). Їхні звернення до царя за матеріальною допомогою обґрунтовувалися давно апробованими засобами — аргументами про одну вселенську православну віру, яка є гнаною іновірними (турками), а також надсиланням православних реліквій, до яких московська еліта постійно проявляла жвавий інтерес²⁰. Натомість представники Київської митрополії стали шукати милостиню у Москві віднедавна — спершу в останні десятиліття XVI ст., а вже більш стабільно — з 1620-х років. Це сталося явно під впливом практики представників грецького церковного кліру, які постійно їздили до Москви безпосередньо через терени Речі Посполитої²¹. Та на відміну від греків, вихідці з Київської митрополії оперували ширшим набором аргументів, апелюючи не лише до спільності віри та переслідувань іновірцями (католиками та уніатами), а й до ідей «спільного минулого» та династичної тягlosti.

¹⁸ Чолобитна настоятеля Пустинно-Микільського монастиря. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 32–35. Або: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 21. — С. 31–32.

¹⁹ Документи про урочистий прийом посланців див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 53–65. Або: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 34. — С. 39–42. Греки в якості посольського дару привезли «звичні» дари (такими, як правило, були ікони, частки мощів святих та знані православні реліквії).

²⁰ В даному випадку, задля підтвердження престижу православної столиці. Про практики грецьких посольств і ставлення до них у Москві див.: Каптерев Н. Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях. — Изд. 2-е. — Сергиев Посад, 1914. — С. 103–247.

²¹ Гудзяк Б. Православні мандрівники XVI століття на шляху з Османської імперії до східнослов'янських земель // MAPPA MUNDI: збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996. — С. 212–230. В даному випадку доречно згадати про поїздки до Москви ерусалимського патріарха Феофана, котрий, як відомо, у 1620 р. висвятив православних ієрархів у Києві.

Вперше подібні ідеї прозвучали у листі львівських братчиків до московського царя Федора Івановича у 1592 р. Називаючи останнього пращуром Володимира-хрестителя та «провідником роду Російського», братчики просили коштів на відбудову власної Успенської церкви. За два десятиліття подібна риторика вживається у зверненнях до царя від Іова Борецького. Він та його найближче оточення, фактично перебуваючи на напівлегальному становищі, часто зверталися до царського двору за допомогою, причому не лише за милостинею. Від царя, схоже, очікували більш серйозної підтримки православної ієрархії у її боротьбі за власні права в Речі Посполитій, а в окремих випадках — розраховували оговорити можливість переходу «в державу царя» (як це, зокрема, зробив Йосиф Курцевич і намагався зробити Ісайя Копинський, вочевидь, тим самим спровокувавши переселення у 1630-х рр. великої групи монахів з Густинського монастиря до Московії). Утім, в даному випадку важливо, що у риториці київських церковних ієрархів при їх спілкуванні з Москвою протягом 1620-х років дедалі активніше лунали ідеї стосовно спільності віри, історії та походження. Як не дивно, Іов Борецький був чи не першим, хто непрямо ототожнив правлячого московського царя Михайла Федоровича з династії Романових з давніми київськими Рюриковичами. Так, в одному з листів у 1624 р. він безпосередньо означив Михайла Романова як «отрасль и племя великих всея России самодержцев», котрий «отчину российского племени единоутробных людей» звільнить²². Надалі, звертаючись до царя за милостинами на великі київські монастирі, Борецький постійно підкреслював його історичний зв'язок з Києвом та давньоруськими князями, які фундували тут той чи інший монастир²³. Утім, ці прив'язки обмежувалися лише фразами загального характеру про належність царя «до племені» киево-руських правителів.

Такого роду аргументи та риторичні стратегії застосовані і у посольстві Могили до царя 1640 р. Як уже було показано вище, всі «чолобитні прохання» до Михайла Романова засновані на аргументах про його династичний зв'язок з київськими Рюриковичами та короткому пригадуванні фундаторів того чи іншого монастиря, при позиціонуванні їх предками царя. «Новацією» Петра Могили стало пряме прив'язування московського правителя до особи хрестителя Русі князя Володимира; за часів Борецького загальними фразами означувалася належність царя до «племені» давніх київських правителів, а не до когось із них конкретно. Петро Могила у 1640 р. наче не помічав, що у Москві з 1613 р. правила зовсім інша династія. Можна, проте, припустити,

²² Текст листа Борецького царю від 24 серпня 1624 р. надруковано у: Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3 т. — Т. I. — М., 1953. — Док. № 22. — С. 46–48.

²³ Це видно з листів, що збереглися серед документів київських посольств до Москви у 1625 та 1627 рр. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 2, 1625 р.; Спр. 2, 1627 р.

що найвищий київський церковний ієрарх стверджував (і визнавав) тяглість московської царської традиції та легітимність Романових в ній. З іншого боку, це був явний «риторичний хід», розрахований на те, аби привернути увагу православного монарха до київської церкви, яку тут, у Києві, позиціонували з «історичним корінням», а загалом, ототожнювали з православним Сіоном — місцем, з якого розрослася церковна традиція по всій Русі, в тому числі і у «Великій Росії» (тобто, Московії).

Між тим, декларації про прямий зв'язок царя з князем Володимиром ще й додатково унаочнювалися надсиланням до Москви останків мощів хрестителя Русі. Безперечно, вони мали супроводжуватися відповідною риторикою, інакше їхня цінність та призначення не були ясними адресату.

Вдаючись до такого кроку, Петро Могила мав великі сподівання. Перші роки його митрополитства позначені скандальним відбиранням в уніатів давніх київських храмів (передусім Софійського собору та Десятинної церкви) і початком масштабної реставрації найдавніших і найшанованіших із них²⁴. За слушним спостереженням С. Плохія, відомий митрополит відновлював не просто давній Київ, а Київ часів Володимира²⁵. Справді, постулюючи ідею прямого історичного зв'язку очолюваної ним церкви з тією «церквою», яку заснував Володимир, Могила передусім намагався відбудувати ті церкви, будівництво яких вважав справою рук хрестителя Русі. Йшлося передусім про Десятинну та Трьохсвятительську церкви²⁶ і, як не дивно, про храм Спаса на Берестові (його будівництво, як ми знаємо з літописів, є справою рук Володимира Мономаха)²⁷. До цього ряду, безперечно, належав і Софійський собор як центр митрополії, котрий називали «матір'ю всіх церков». Відновлення столиці і церкви Володимира мало конфесійний та пропагандистський характер, адже таким чином унаочнювалася історична традиція і тим самим стверджувався престиж православної церкви в Речі Посполитій серед інших конфесій. Крім того, це був один зі способів творення конфесійної свідомості православного кліру і пастви, які, завдяки

²⁴ Детально див.: *Голубев С.Т.* Киевский митрополит Пётр Могила и его подвижники (Опыт исторического исследования). — Т. 2. — К., 1898. — С. 403–463.

²⁵ *Плохий С.М.* Наливайкова віра... — С. 309.

²⁶ До слова, Трьохсвятительська церква в чолобитній ігумена Братського монастиря означена як «святое и первоначальное место святого и великаго Василия», тобто, князя Володимира. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 73. Або: див. публікацію: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 40. — С. 44–45.

²⁷ Як видно з посилань «Тератургеми» Кальнофойського, будівництво храму Спаса на Берестові помилково приписувалося князю Володимирі Святославичу через вплив польської «Хроніки» Мацея Стрийковського. Цей текст був популярним серед могилянських інтелектуалів, визначивши, зокрема, характер здійсненого ними «перепрочитання» давньоруської історії та творення власного «культурного коду»: *Толочко О.П.* «Русь» очима «України»: в пошуках самоідентифікації та континуїтету // *Сучасність*. — 1994. — № 1. — С. 111–117.

старанням енергійного митрополита, мали уявно гуртуватися довкола Києва як місця головних православних святинь та історичної традиції, початком якої вважався князь Володимир²⁸. Однак Могила не мав потрібних коштів для здійснення задуманої масштабної реставрації. Утім, практика діяльності його попередника підказувала ідею звернутись за матеріальною підтримкою до одновірної Московії²⁹.

Надіслані останки мощів, по суті, символізували запрошення православному самодержцю взяти дієву участь у вже розпочатій енергійним митрополитом відбудові церков Володимира. З явно прагматичних міркувань Михаїла Романова зарахували до родини Рюриковичів і, як і колись (тобто в 1620-х роках), всіляко декларували наявність у нього спадкової «отчини» у Києві, яку він має підтримувати своїми коштами. Більше того, отримання ним мощів нібито власного пращура мало стати свого роду символічним долученням царя до київських святинь та історії, тим самим московський монарх отримував належний уділ у «київському спадку». Поза тим, обраний на Земському соборі Михаїл Федорович, здавалось би, одержував вагомі ідеологічні підстави для власної легітимації на троні «православного царства». Як ми знаємо, ствердження за правителем давнього династичного походження на той час було чи не найкращим способом легітимації його влади в очах підданих та престижу поміж сусідніх володарів. За це, правда, від московського царя очікували чималих грошових вкладень і навіть майстрів для здійснення реставрації «спадщини» давніх київських князів.

Утім, надсилаючи мощі князя Володимира, Петро Могила задумав отримати від царя набагато більше, аніж матеріальні пожертви. В одній із

²⁸ Ширше про це див.: *Пугачева Н.Т.* Идеино-политический смысл реставрационной деятельности Петра Могилы // *Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов: Сб. научн. трудов.* — К., 1987. — С. 132–140; *Charipova L.* Peter Mohyla and St. Volodimer: Is There a Symbolic Link? // *The Slavonic and East European Review.* — 2002. — July. — Vol. 80. — № 3. — P. 439–458; *Яковенко Н.М.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2005. — С. 286–292.

²⁹ Серед дослідників усталилось переконання, що Могила був політичним антимосковитом. Див.: *Шевченко І.В.* Україна між Сходом і Заходом: нариси з історії культури до початку XVIII ст. — Львів, 2001. — Див. нарис 11. Перед 1640 р. Могила востаннє контактував з царем у 1628 р. Безперечно, причини були зовсім іншими, ніж ті, які називав митрополит у листі до царя в 1640 р. Треба, вочевидь, зважати на те, що протягом 1630-х рр. з Московією активно контактував противник Могилы Ісайя Копинський (як невизнаний королем митрополит), створивши тому відповідне «реноме» як ставленника «короля та єзуїтів». Особливо показовим в даному плані є чутки, які поширювались у Московії про Могилу у 1630 р. Див., зокрема, публікації у: *Воссоединение Украины с Россией.* — Т. I. — М., 1953. — Док. № 68. — С. 118–119 (відписка севського воеводи 1631 р. про Могилу та Копинського); Док. № 133. — С. 222 (розповідь монаха Густинського монастиря про Петра Могилу, 1638 р.).

чолобитних, озвучених у Посольському приказі намісником Ігнатієм, царя просили, аби «велѣль своим государевым мастером своею царскою казною сдѣлать раку на мощи прародителя своего святого и равноапостолного великого князя Владимира, которая поставлена будет с его мощи в соборной церкви у Святое Софѣи, юже сооружи великий князь Ярослав сынъ его»³⁰. Митрополит, як бачимо з указаних вище ідейних міркувань (та у «вѣчную память всему російскому народу»), задумав з участю царя створити меморіальне «місце пам'яті» князя Володимира, якого в тогочасних текстах означували «батьком православного народу руського»³¹. Натомість в іншій своїй чолобитній, яку намісник Ігнатій подав у Посольському приказі 7 квітня 1640 р., митрополит пропонував створити у Москві православну школу з київськими учителями (з Братського монастиря), «чтоб боярских и простого чину детей греческой и словенской грамоте учили». Таку «преславну справу» цар мав би зробити «яко свѣтило всему православному роду російскому»³².

Можна припустити, для Петра Могили та його оточення мощі хрестителя Русі усвідомлювалися як вагомий аргумент для налагодження контакту з православною Московією, з якою у киян були спільні «історичні початки» (так, принаймні, підказували історичні твори, створені в їх середовищі). В їх інтерпретації князь Володимир був «початком історії», видимі сліди якої відображені в збережених київських церквах чи їх руїнах. Більше того, пригадування особи хрестителя Русі було одним з аргументів, чому Київ і Москва мають спільну історію. Тим паче, в обидвох церквах — Київській митрополії та Московському патріархаті — князя однаково поминали як святого. Все це, безперечно, впливало на свідомість учасників київського посольства. Доставляючи у Москву останки мощів князя Володимира в «ковчѣгѣ сребрянном» у 1640 р., посланці Петра Могили, очевидно, уявляли свою поїздку до одновірної Московії як важливу місію, що має бути прийнята і винагороджена там по-особливому. Одна з чолобитних митрополичого намісника Ігнатія, збережена серед документів посольства, виражає його очікування на особливий прийом. За проханнями підняти утримання посланців, що супроводжені фразами на зразок того, що «твоим (царським — Я.З.) поденным кормом сытымъ не будешь», коням взагалі не дають нічого, а

³⁰ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 72. Публікацію див.: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 39. — С. 44.

³¹ Про тогочасний культ Володимира ширше див.: Ричка В.М. Святий рівноапостольний князь Володимир Святий в історичній пам'яті. — К., 2012. — С. 113–155.

³² При цьому Петро Могила посилався на досвід відкриття школи, що подібна київській, у Валахії: «...как и Волошской воевода Василей в Волошском государстве, по своему прошенью, от того ж киевского митрополита, учителей учинил». Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 70–71. Або: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 33. — С. 39.

дровима «не протопитися»³³, можна вловити сподівання на високий прийом у Москві, що не справдилися, попри привезені туди мощі «прародителя роду Російського».

Київське посольство з «мощами» Володимира 1640 р.: реакція Москви

Проведене дослідження приказних записок (розпорошених по різних справах) стосовно утримання посольства, винагороди посланцям і царські пожалування загалом приводить до висновку, що у Москві в 1640 р. посланці Могили, попри свою витончену риторичку та особливі посольські дари, не були прийняті в якийсь особливий спосіб.

Передусім денне утримання посланців митрополита було таким же, як і інших прохачів милостині, як з боку православних Речі Посполитої, так і греків. Показово, що, як згадано вище, намісник Ігнатій звертався з окремою чолобитною до царя з проханням підвищити денне утримання. Утім, резолюція у Посольському приказі була маловтішною: «государь пожаловал, велел дати в Приказ конского корму на лошади по четверти овса да по острамку доброму сѣна на всякую лошадь». Денне утримання, поза тим, залишено без змін³⁴.

Як видно із «пам'ятних записок» у складі документів посольства 1640 р., посланців Петра Могили наділено царським жалуванням, відповідним тому, яким наділяли прохачів милостині з Ватопедського та Іверського монастирів на Афоні. Так, у 1640 р. архимандрита Ватопедського монастиря Феофана, який прибув до Москви з племінником, келарем та кількома попами, пожалувано так: «велено им дат архимариту камка смирная добрая 40 соболей в 20 рублев, келарю — камка да 40 кунец меншие цены, 10 рублев денег, служке 2 рубли да сукно доброе ж». Посольство з Києва пожалувано так же само. Відповідно, митрополитовому наміснику надано «камка добрая смирная сорок соболей в дватцат пять рублей, денег дватцат рублев» (по суті, прирівняно до архимандрита); печерському уставщику Іринарху та архідиякону Амбросію — кожному «камка смирная по сороку соболей по двадцати рублев сорок, да по 15 рублев денег»; двом ігуменам — «по камке адамашку по сороку соболей по двадцати рублей сорок по 15 рублев денег»; келарю Пустинно-Микільського монастиря — «камка смирная, да сорок кунець меншии цены, 10 рублев денег»; трьом митрополитичим слугам — «по

³³ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1. 1640 р. — Арк. 68. Публікацію документу див.: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 36. — С. 42–43.

³⁴ Денне утримання було таким: «архимариту по 8 денег, болшим старцам по 5 денег, достальным по 4 денги, слугам по 3 денги чел на день»: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1. 1640 р. — Арк. 77 зв. Публікацію документу див.: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 44. — С. 47–48.

сукну англійском да по 4 рубли»; «дѣтѣнишам 12 человекам по 2 рубли да по сукну доброму»³⁵. Треба зазначити, кияни прирівнювалися до вихідців шанованих у Москві грецьких монастирів, і їх жалування, як бачимо, у 1640 р. (як і в інші роки) не відрізнялося. Таке рішення у приказі з'явилося ще в 1628 р., коли посланцям з Києво-Печерської лаври (до речі, відправленим архімандритом Петром Могилою) надано аналогічне жалування; представники інших монастирів отримували відповідно менше³⁶. Між тим, саме в таких обсягах отримували жалування посланці київського митрополита Йова Борецького у 1628 та 1630 рр.³⁷, що, в свою чергу, засвідчує значну увагу до цього діяча та його людей з боку царського двору.

Утім, найголовнішим показником реакції Москви на київське посольство 1640 р. з мощами князя Володимира є передане в Київ царське жалування Петру Могилі. Цар «велел дати своего государева жалованья... соболями на сто на пятьдесят рублевъ», причому не за мощі, а «за ево службу [підкреслено нами. — Я.З.], что онъ радель и берегъ ево государева посланника Богдана Дубровского, какъ онъ ѣхалъ на Киевъ изъ Молдавские земли». Тим часом київським монастирям — Видубицькому, Братському та Пустинно-Микільському — було дано «государева жалованья соболями жъ на всякое церковное и монастырское строенье по сту рублевъ въ [кожен. — Я.З.] монастырь»³⁸. Крім того, у Києво-Печерську лавру було пожалувано окремі друковані видання міней за п'ять місяців³⁹. Важливо: у документах посольської справи 1640 р. більше не згадано якогось іншого жалування Могилі. У книзі грецького приказу за 1645–1647 рр. є окрема довідка стосовно царського пожалування київському митрополиту в 1640 р. Останньому тоді послано «государева жалованья с теми старци 2 сорока соболей ценою на 150 рублевъ⁴⁰. Ці кошти надіслано «за службу». Таким чином, можна констатувати, що за відправлені до царя мощі князя Володимира Петро Могила не отримав окремого жалування. І це доволі показово, оскільки привезені до царського двору «посольські дари» (чи то мощі, чи ікони, чи якісь цінні речі

³⁵ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1. 1640 р. — Арк. 49–50. Представники Іверського монастиря були пожалувані так же само. Див.: Там само. — Арк. 50–52. Дані матеріали не публікувалися.

³⁶ Про цю практику див.: Харлампович К.В. Малороссийское влияние... — С. 85.

³⁷ Розмір їх жалування практично ідентичний тому, що отримали посланці Могили у 1640 р. чи представники згаданих грецьких монастирів на Афоні. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 99–100. Або.: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 28. — С. 35–36 (тут: «пам'ятні записки» з порівнянням жалування за різні роки).

³⁸ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 88 зв.; Акты ЮЗР. — Т. 3. — С. 50.

³⁹ Але це було виконання царського указу про царське пожалування у Лавру, що був невиконаним ще 1628 р. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 97–97 зв.

⁴⁰ РДАДА. — Ф. 52: Грецький приказ. — Оп. 1. — Кн. 5: за 1645–1647 рр. — Арк. 78.

або коні тощо) оцінювалися, і за них потім цар віддячував «з надлишком». Наприклад, у 1643 р. архімандриту одного із сербських монастирів за привезену частку Животворного Хреста Господнього «дано государева жалованя на откуп и за святиню соболми на 100 рублев»⁴¹. Але більш показовим є приклад, що стосується самого Могили: інше його посольство до Москви у 1646 р. отримало окремо жалування за привезені дари («киевскому митрополиту Петру Могиле за его дары [підкреслено нами. — Я.З.] послано соболей... на 300 рублев») і окремо — на «церковное и монастырское строение»⁴². Посольство ж 1640 р. за свої дари (мощі Володимира та різьблені дерев'яні хрести) нічого не отримало.

Можна по-різному пояснювати, чому Петро Могила не отримав царської винагороди за мощі рівноапостольного князя. Логічно, звісно, припустити, що в Москві засумнівалися в автентичності привезених з Києва мощів⁴³. Між тим, у збережених документах, які стосуються посольства, прямо не виражено таких підозр. І лише у виписці в доклад царю, складеній чиновниками Посольського приказу, що, по суті, містила витяги з усіх чолобитних та пояснень до них («расспросных речей») представників київського посольства, іншою рукою зроблено такий запис: «обрѣл де он [митрополит. — Я.З.] те мощи в розоренной церкви [мається на увазі Десятинна церква. — Я.З.] под спудом во 143 году [тобто, в 1635 р. — Я.З.]⁴⁴. Така приписка в «докладі», вочевидь, була зроблена після отримання відповіді від посланців київського митрополита (очевидно, його намісника Ігнатія) про місце знайдення мощів. Важливо, що ця приписка знаходиться навпроти пункту «докладу» з викладом змісту чолобитної, за якою царя просять допомоги у виготовленні раки хрестителя Русі у Софійському соборі. Вірогідно, при обговоренні даної чолобитної у когось із дяків (чи піддячих) Посольського приказу могло виникнути питання про місце Могилиної знахідки⁴⁵.

А між тим Петро Могила у своєму листі до царя Михаїла Федоровича спеціально уточнив, де і коли було знайдено останки князя. За словами митрополита, мощі було знайдено «мною в мраморном гробѣ...в Десятинной

⁴¹ Там само. — Арк. 160 зв.–161.

⁴² Серед дарів, зокрема, були миро від глав печерських святих, породисті коні та окремі предмети розкоші. Див.: РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5: за 1645–1647 рр. — Арк. 174 зв.–175.

⁴³ Подібне припущення часто висловлювалося в історіографії. Див., зокрема, аргументи у: *Смирнов Я.И.* Рисунки Киева 1651 г. ... — С. 458–459.

⁴⁴ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 77 зв. До речі, у цитованій вище «Гератургемі» названо дві дати віднайдення мощів князя Володимира — це 1635 р. та 1636 р. (подвійність, вочевидь, пов'язана з друкарськими помилками).

⁴⁵ Подібне міркування вже висловлено у: *Смирнов Я.И.* Рисунки Киева... — С. 458. Його аргументи, що ця приписка виражає повну недовіру Москви, спростовано у: *Butler F.* *Enlightener of Rus'. The Image of Vladimir Sviatoslavich Across the Centuries.* — Bloomington, Indiana, 2002. — P. 104–105.

церкви пречистой Богородицы киевской розоренной, идеже древле положены быша». Іншими словами, їх було знайдено там, де вони і мали бути, — на місці поховання князя в Десятинній церкві, про що повідомляв будь-який пристойний літопис (чи то московського чи київського походження) та житіє князя⁴⁶. Цим самим мали розвіятися вірогідні сумніви щодо ідентичності привезених до Москви мощей.

Спробуємо також припустити, що відсутність реакції при царському дворі на «мощі» князя Володимира, можливо, пов'язана з неготовністю Москви до такого роду дарунку, особливо «риторичних ходів» митрополита довкола нього⁴⁷.

Треба зважати на те, що тогочасна московська еліта, на відміну від Петра Могили, мала вкрай обмежений інтерес до князя Володимира. В оточенні нової династії Романових особа рівноапостольного князя не мала такої значимості, як це було у часи, скажімо, Івана Грозного та його попередників⁴⁸. Михайло Федорович був обраним царем (на Земському соборі), а не прямим спадкоємцем попередників. Відповідно, у перші десятиліття правління Романових на троні питання конструювання їх прямого генеалогічного зв'язку не могли так однозначно вирішувати, як це зробив Петро Могила у своїх чолобитних. В інтерпретації тогочасних московських ідеологів правлячий цар попросту став «другим Володимиром». Останній натомість залишався символом хрещення і «початків» православної Московії. Подібного роду ідеї відображені в «Історії про царів і великих князів землі Руської» московського дяка Федора Грібоєдова, написаній у 1660-х роках для юного покоління царської родини. У цьому творі також наявні спроби прив'язати Романових до дружини останнього з московських Рюриковичів

⁴⁶ Тобто, місце знахідки ставало доказом належності знайдених останків князю Володимиру. Тут доречно згадати, що в могилянських друках після 1636 р. стала активно долучатись інформація про місце поховання князя. Так, у друкованій «Анфології» 1636 р. у присвяченій Володимиру главі повідомлялось, що князя поховано у мармуровому гробі у Десятинній церкві. Подібної інформації немає у друкованому «Анфологоні» 1619 р., що було більш форматним і об'ємним виданням.

⁴⁷ На думку Я.І. Смірнова, у Москві не повірили в приналежність привезених мощів князю Володимиру і забажали перевірити їх достовірність, як перевіряли свого часу оригінальність Хітона Господня, надісланого перським шахом Аббасом у 1625 р. Див.: *Смирнов Я.И.* Рисунки Киева 1651 г. ... — С. 459. Утім, ми не маємо жодних свідчень подібної перевірки останків Володимира. З іншого боку, навряд чи доцільно ототожнювати ситуації прийняття особливо шанованої християнської реліквії з тим, як могли приймати «мощі» Володимира. З огляду на викладені вище міркування, «мощі» Володимира навряд чи могли сприйматися реліквією такого рівня, як ризи Христа. Тим більше, що пояснення Могили у листі та його намісника у приказі не виглядають підозріло: мощі знайдено там, де, згідно літописів, мало би бути поховання князя Володимира.

⁴⁸ *Butler F.* Enlightener of Rus' ... — Р. 114–118; *Ричка В.М.* Святий рівноапостольний князь... — С. 98–112.

на троні. Про прямий генеалогічний зв'язок Михайла Романова чи його сина Олексія Михайловича з хрестителем Русі у тексті немає навіть натяків⁴⁹. Тож декларації Могили у 1640 р., що цар Михаїл є прямим нащадком Володимира Святославича, не могли мати такого ефекту у Москві, на який розраховували у Києві. Більше того, це виглядало нетактовно. Цього, проте, не міг врахувати Могила.

І лише через менш ніж за два десятиліття декларування прямого династичного зв'язку Романових з Володимиром матиме інше сприйняття у Москві. Адже після переходу Богдана Хмельницького під московський протекторат у 1654 р. подібна риторика (якою вона вперше прозвучала в редакції Петра Могили 1640 р.) буде покладена в основу аргументації історичного права царя на «київську отчину» (тобто, на підконтрольну Війську Запорозькому територію). Не випадково, на посланців печерського архімандрита Інокентія Гізеля з мощами Володимира у 1658 р. у Москві відреагували зовсім інакше (що буде детальніше розглянуто далі).

Таким чином, цар та його оточення у 1640 р. могли не оцінити тих «ідеологічних переваг» від фізичної наявності у Москві мощів хрестителя Русі, які йому пропонував Петро Могила. Тож проекти з «меморіалізації» Володимира (а це передусім виготовлення спеціальної раки з мощами князя у Софійському соборі) не були підтримані царським коштом.

З іншого боку, не можна не врахувати того, що у Москві могли в той час з підозрою ставитись до Могили та очолюваної ним Київської митрополії. Після 1620 р., коли з ініціативи московського патріарха Філарета було затверджено «Указ како изыскивати и о самех белорусцех, иже приходящих от Полскаго и от Литовскаго государства, в православную веру нашу греческаго закона», православні Київської митрополії поряд з католиками та уніатами вважалися неблагоцестивими християнами, яких належить перехрестити у «правильну віру»⁵⁰.

⁴⁹ Намагаючись бодай якимось пов'язати Романових з Рюриковичами, автор вводить у свій текст окрему розповідь про Анастасію — дружину Івана Грозного і тітку Михайла Романова, а також докладно описує процедуру обрання його на царство. Див.: *Грибоедов Ф.* История о царях и великих князях земли русской // Памятники древней письменности. — Т. СХХІ. — СПб., 1896. — С. 26–27, 46–60. Побіжний аналіз тексту див.: *Козут З.* Династичне чи етнодинастичне царство? Дві ранньомодерні концепції Росії // Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. — К., 2004. — С. 170–174.

⁵⁰ Див.: *Харлампович К.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — Т. І. — Казань, 1914. — С. 22; *Опарина Т.А.* Украинское духовенство и Московский патриархат в середине XVII в.: контакты и конфликты (вопрос об отношении к киевскому благочестию в русских церковных кругах, сігса 1651) // Православие Украины и Московская Русь в XV–XVII вв.: общее и различное / Под ред. М. Дмитриева. — М., 2012. — С. 232–266. Також більш узагальнений погляд у: *Кінан Е.* Сприйняття москвитами інших східних слов'ян перед 1654 роком // Російські історичні міти. — К., 2003. — С. 38–65.

Крім того, протягом 1630-х років, через недоброзичливі доноси Ісайї Копинського та поширення чуток людьми його кола про «заведення унії» у київських церквах (що нібито спонукало частину монахів Густинського монастиря перебратися в межі «православного царства»), при царському дворі могло сформуватися підозріле ставлення і до самого Петра Могили⁵¹, що, в свою чергу, могло стати причиною пасивності до його проєктів. Підстав думати так додає також порівняння царського жалування йому та його попереднику — Йову Борецькому, який для Москви мав бути «своїм»⁵². Зокрема, у 1628 р. з посольством києво-печерського архімандрита Борецькому передано таке царське жалування: «образ Пресвятої Богородиці, обложен сребром, да соболей... всего 6 сороков соболей ценою на 300 руб»⁵³. Натомість Петро Могила у 1640 р., як ми знаємо, отримав царське жалування не за свої чолобитні і дари, а тільки «за службу», причому вдвічі менше («соболей на 150 рублев») і без якогось подарунку.

Поза тим, Петро Могила продовжував активно відправляти до Москви посольства після 1640 р. (чого він, до речі, не робив у 1630-х роках), і цар щоразу віддячував його щедрими подарунками⁵⁴. Показово, що наступне посольство Могили прибуло до Москви через чотири роки (у 1644 р.), а потім — у 1646 р. Відповідно до царських грамот (як 1628 р., так і пізніших), представники від Києво-Печерської лаври могли приїхати до Москви один раз у 5-6 років⁵⁵. Однак один і той же лаврський представник Іринарх зі служками від імені митрополита тричі прибуває до Москви в межах шести років (тобто, в 1640, 1644 і в 1646 рр.). Привертає увагу також те, що в 1644 та в 1646 рр., окрім милостині на «церковное строенье», Могила отримує

⁵¹ Див. прим. № 29.

⁵² Як відомо, у Москві з 1620-х рр. «на службі» знаходилася рідня цього митрополита. Більше того, у складі київського посольства 1640 р. був Ілля Борецький, який просив дозволу на зустріч зі своїми братами (Андрієм Борецьким та Павлом Княжицьким) і, крім чолобитної про царську милостиню собі, як свояку колишнього митрополита, заявив також про намір з родиною перебратися до Московії. Див. чолобитні Боярського та його родичів серед документів посольства див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 1, 1640 р. — Арк. 42–46, 47–48. Або: Акты ЮЗР. — Т. 3. — Док. № 32 і 31. — С. 38–39 і 36–37 відповідно.

⁵³ Про ці дари знаємо зі службового доповіді, що знаходиться серед документів посольства Петра Могили 1646 р.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 2, 1646 р. — Арк. 96. Крім того, є окрема виписка про жалування цьому посольству у грецькому приказі: РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5: за 1645–1647 рр. — Арк. 176 а.

⁵⁴ Контакти та рівень порозуміння Петра Могили з Москвою на основі документальних матеріалів усіх його посольств будуть відображені в іншій нашій публікації.

⁵⁵ Див. текст царської грамоти 1646 р., якою поновлено текст проїзної грамоти царя Михаїла Федоровича та «діда Філарета» у: РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5: за 1645–1647 рр. — Арк. 210 зв.–214 (фактично, в основу грамоти покладено текст 1628 р.). Див. також згадки резолюції грамоти 1628 р. про приїзд за милостинєю один раз в 5–6 років у: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 2, 1646 р. — Арк. 93.

також цінні подарунки: спершу на суму 187 рублів (панікадило, фігура орла) та друковані книги, а через два роки — ще більше: ікони та соболів ціною в 300 рублів (в обох випадках з друкованими книгами)⁵⁶. Але покажемо є і те, що в 1644 р. на «церковное строение» цар відправив митрополиту тисячу рублів соболями — незвично велику і неспівмірну суму⁵⁷. Такі дари виявляють швидше прихильність, аніж неприязнь московських самодержців (спершу Михаїла, а у 1646 р. його сина Олексія Михайловича).

Утім, посольство 1640 р. навряд чи можна вважати зовсім невдалим. Цар пожалував «на всякое церковное и монастырское строенье» по 100 руб. в кожен монастир (йшлося, нагадаємо, про три монастирі — Видубицький, Пустинно-Микільський та Братський). Кошти на монастирі в сумі 300 руб. разом зі 150 руб., що були жалуванням Могилі «за службу», загалом складають 450 руб.⁵⁸ Ця загальна сума цілком співмірна з розміром царських милостиней на шановані при московському дворі православні святині. Більше того, як видно зі спеціальної виписки про дари чотирьом православним патріархам у 1630–1640-х роках, надані їм царські пожалування соболями в багатьох випадках були такими, як і Могилі у 1640 р. (тобто, в 150 руб.)⁵⁹.

Крім того, є підстави гадати, що у 1640 р. у Москві все ж таки відреагували на прохання відправити свого майстра для реставраційних робіт у Софійському соборі (щоправда, якоїсь відповіді у документах посольства не збереглося). За записом у книзі грецького приказу, у 1644 р. цар відправив у Київ «на время для церковного дѣла» сусальника Йоакима коштом своєї казни⁶⁰. А на самі реставраційні роботи надано втричі більше, ніж у 1640 р., — тисячу рублів соболями⁶¹.

⁵⁶ Див. службову записку, де приведено дані царського жалування згаданим посольствам Могилі у: РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5: за 1645–1647 рр. — Арк. 174–175 зв. Також див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 2. 1646 р. — Арк. 99–101 (тут документи гірше збережені).

⁵⁷ РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5: за 1645–1647 рр. — Арк. 180.

⁵⁸ Між тим, з документів неясно, чи була якась царська милостиня на Софійський собор та Києво-Печерську лавру. Жодних документальних чи іншого роду свідчень про милостині у 1640 р. на ці святині виявити наразі не вдалось.

⁵⁹ Зокрема, у 1638, 1641 та в 1643 рр. Утім, царська милостиня константинопольському та ерусалимському патріархам частіше була вдвічі більшою. Див.: РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5. — Арк. 227 зв.–230 зв. Дане порівняння хоч і не зовсім коректне, все ж певною мірою відображає статус Київської митрополії в московській ієрархії.

⁶⁰ Цю думку висловлює і С. Плохій, зауважуючи на факт роботи царського майстра у Києві, а також на відсутність якихось документів, що засвідчували б категоричну відмову Москви. Див.: *Плохій С.М.* Наливайкова віра... — С. 258.

⁶¹ РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5. — Арк. 180–180 зв. Інформація про майстра також у документах Посольського приказу. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 2, 1646 р. — Арк. 102.

Отже, можна констатувати, що у 1640 р. реакція Москви на прохання взяти участь у реставраційних проектах Могили була обмежена стандартними жертвами на «церковное строение», аналогічними тим, які отримували прохачі милостині з різних куточків православної ойкумени (передусім, з грецьких та сербських монастирів)⁶². Надіслані царю в якості особливого дару і пошани мощі князя Володимира разом з риторично витонченими формулюваннями про київських предків Михаїла Романова не справили того особливого враження при царському дворі, на яке розраховував Петро Могила. Поза тим, вже у 1644 р. той же Михайло Романов матиме набагато більший інтерес до відбудови давньоруських святинь Києва, що проявився у збільшенні його милостині та відправленні майстра.

А між тим, київські церковні ієрархи через менш ніж двадцять років повторно спробували з допомогою мощів Володимира здобути особливу прихильність православного московського монарха. Це сталося вже за цілком інших обставин та настроїв.

Київське посольство до Москви 1658 р. та його контексти

На початку 1654 р. Богдан Хмельницький присягнув у Переяславі на вірність московському цареві. Цю подію вже тоді обґрунтовували спільністю віри та «початкової історії», апелюючи, зокрема, до Володимирового хрещення та ідей часів Петра Могили про династичний зв'язок московських Романових з давньою київською династією Рюриковичів. Все це забезпечувало легітимність переходу підконтрольної Війську Запорозькому території під владу московського царя як його династичної «отчини». Тепер цар отримував не лише право на участь у відновленні «київського спадку» Володимира (як це могли тлумачити в часи Могили), а саме право володіння «православним Сіоном» та його церквами. Тим самим Київська митрополія потрапляла в орбіту впливу не лише світського монарха, а й московського патріарха, і з'явлена тоді перспектива об'єднання двох православних церков зовсім не підбадьорювала тогочасного київського митрополита Сильвестра Косова та його оточення. Церковні ієрархи Київської митрополії цілком резонно усвідомлювали загрозу перепідпорядкування своєї церкви московському патріарху, що, в свою чергу, могло потягти за собою втрату тих можливостей і особливого статусу, що їх досі забезпечувало перебування під

⁶² Переважно давали по 100 руб, «меншим» з теренів Білорусі — від 30 до 60 руб, як бачимо з довідок про жалування, що вписані у книгу грецького приказу. Див.: РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5. — Арк. 16–16 зв. Показово, у 1642 р. Густинському монастирю взагалі було пожалувано 200 руб., але це був радше виняток, з огляду на ситуацію в обителі і спеціальне звернення Петра Могили. Див.: РДАДА. — Ф. 52. — Оп. 1. — Кн. 5. — Арк. 182–185.

юрисдикцією константинопольського патріарха⁶³. Все це, безумовно, поставило київську церковну еліту перед необхідністю домагатися у царя підтвердження своїх давніх прав, статусу і визнання юрисдикції Константинополя. Відповідно київське духовенство спробувало спершу підтвердити як статус своєї митрополії, так і права і майнові володіння кожної окремої інституції.

У другій половині 1654 р., після певного зволікання і конфлікту з царськими воєводами у Києві в перші місяці після Переяслава, митрополит Сильвестр Косов відправляє до царя посольство на чолі з Інокентієм Гізелем (на той час ігуменом київського Пустинно-Микільського монастиря) разом зі своїми листами та чолобитними від ігуменів найбільших київських церков і монастирів. Найголовнішим завданням посольства було домогтися у царя підтвердження основного права Київської митрополії — збереження її послушенства Константинополю⁶⁴. З цього приводу Гізель навіть подав додаткову чолобитну, в якій «именем всех» бив чолом «о всѣх волностях и правах, наипаче же о первой волности, яже есть всѣхъ волностей и прав коренемъ, [тобто] послушание к н(а)шему верхнѣишему пастырю константинопольскому»⁶⁵. Іншим завданням посольства було отримати царське підтвердження маєткових та інших прав окремих київських монастирів (зокрема, Києво-Печерського, Видубицького тощо). Настоятелі кожного з монастирів у своїх чолобитних вдавалися до схожих риторичних прийомів, як і в 1640 р.: робився акцент на династичному зв'язку царя з князем Володимиром і згадувався фундатор відповідного монастиря, як правило, котрийсь із князів роду Володимира (наприклад, Всеволод Ярославич як засновник Видубицької обителі)⁶⁶. Утім, попри витончені риторичні вправління, київське духовенство, крім підтверджень маєткових прав, не отримало жодних гарантій (зокрема, окремої царської грамоти) щодо статусу своєї митрополії. Виключенням хіба стала заборона царським воєводам у Києві втручатися в

⁶³ Систематизація інформації про ставлення Косова та його оточення до Переяслава 1654 р. Див.: *Затилюк Я.В.* Давньоруська історія на службі у київських церковних ієрархів середини — другої половини XVII століття: політична риторика і статус митрополії // *Укр. іст. журн.* — № 6. — 2012. — С. 40–56.

⁶⁴ Документи посольства зберігаються в особій справі Посольського приказу. Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1, 1654 г. — № 17. — Стб. 1–160. Майже всі вони опубліковані. Див.: *Акты ЮЗР.* — Т. 10. — СПб., 1878. — Стб. 705–770.

⁶⁵ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1, 1654 р. — № 17. — Стб. 27.

⁶⁶ Поза тим, ідейні контексти були вже зовсім іншими. Київські ієрархи, стверджуючи походження теперішнього московського царя від київських Рюриковичів, мали на увазі, що цар мусить зберегти права кожної обителі, а загалом — підпорядкування Київської митрополії Константинополю, так як це, мовляв, було заведено ще його історичними предками. З іншого боку, київське духовенство позиціонувало себе за безпосередніх спадкоємців «церкви Володимира», через це теж, здавалось би, їх права не можна порушувати.

юрисдикцію церковного суду. Зокрема, у царській грамоті киево-печерському архімандриту Йосипу Тризни містилися формулювання загального характеру про підтвердження грамот польських королів і «великих князів руських» на маєтності; натомість у документі не містилося конкретики стосовно визнання самого статусу і юрисдикції Лаври⁶⁷. Основною причиною цього став не лише факт неприязного ставлення Косова до царської протекції, що, відповідно, провокувало підозріле ставлення Москви до київських церковних ієрархів, а й, очевидно, самі наміри московської еліти щодо перепідпорядкування Київської митрополії загалом⁶⁸. В такому сенсі поява спеціальної царської грамоти з визнанням юрисдикції константинопольського патріарха ставала б черговою перепоною у цій справі.

Через кілька років Інокентій Гізель вже в якості печерського архімандрита спробував домогтися у царя визнання особливого статусу Києво-Печерського монастиря як ставропігії константинопольського патріарха⁶⁹. З цією метою на початку 1658 р. він спорядив до Москви власне посольство, представники якого мали подарувати царю мощі князя Володимира та підтвердити грамоту Андрія Боголюбського. Остання, як припускають, є підробкою кінця XVI ст., за допомогою якої канцелярія монастиря більш як два століття успішно обстоювала особливий статус і майнові права своєї обителі⁷⁰.

Відправлені до Москви печерський намісник Аксентій Устрицький зі старцями та ігумен Печерського Больницького монастиря Сильвестр, як декларувалося, прибули за «государевою грамотою, даною за красною печаттю в прошлом году»⁷¹. Однак їхньою справжньою метою, як очевидно з документів посольства, стало підтвердження прав власних інституцій, чому передусім мало передувати визнання царською канцелярією документів, які

⁶⁷ Основні формулювання грамоти типу «пожалували архімандриту ... прежние привилія, строения, которые от великих князей русских и королей польских имѣют... маєтностями владети и доходами» містяться у царських грамотах ігуменам інших київських монастирів і навіть митрополиту. Їх тексти див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1, 1654 р. — № 17. — Стб. 134–146.

⁶⁸ Про постійні спроби здійснення перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріарху див.: *Лурье В.М.* Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками. — М., 2010. — С. 173–185.

⁶⁹ Відповідно, як інституції, що підлегла тільки константинопольському патріарху.

⁷⁰ Детальніше про цю грамоту див.: *Русакова Ю.* «Грамоти» Андрія Боголюбського і Романа Галицького в контексті землеволодіння Києво-Печерського монастиря // Медієвістика: історія церкви, науки і культури. — Вип. 5. — К., 2003. — С. 79–115; *Затилюк Я.* Грамота Андрія Боголюбського Києво-Печерському монастирю // *Ruthenica*. — Т. 7. — К., 2008. — С. 215–236. Див. також: *Русакова Ю.* Неавтентичні документи Києво-Печерського монастиря XVI–XVII ст.: текстологія та поземельний аспект побутування: Дис... канд. іст. наук. — К., 2008.

⁷¹ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 12, 1658 р. — Арк. 3.

засвідчували легітимність доводів цих прав. Представники Києво-Печерського монастиря на урочистій церемонії «в полате» піднесли царю мощі князя Володимира⁷². Після цього у Посольському приказі було зроблено копії з пред'явленого ними тексту привілею Андрія Боголюбського Києво-Печерському монастирю на ставропігію (з датою 1159 р.), що була додатком до грамоти константинопольського патріарха Єремії II Траноса, датованої 1592 р. (нею підтверджувався факт автентичності тексту надання князя Андрія монастирю, копія якого нібито зберігалася в патріаршому архіві). Коли в приказі «взяли списки», то «подлинные грамматы отданы намѣстнику»⁷³. Важко сказати, як представникам Києво-Печерського монастиря вдалося домогтися визнання у Посольському приказі «подлинным» підроблений у кінці XVI ст. текст грамоти Андрія Боголюбського. Можливо, так сталося через автентичність грамоти константинопольського патріарха Єремії 1592 р., в якій містився текст привілею сина Юрія Долгорукого⁷⁴. В будь-якому разі важливо, що даний успіх посольства супроводжувався урочистим піднесенням царю мощів його прапрадіда, князя Володимира.

Посольство Гізеля, по суті, вдалося до тих самих риторичних прийомів і засобів, що і його попередники у 1640 р. Московському царю так же само урочисто піднесено в дар мощі його славного пращура, а в чолобитних йому знов-таки нагадували про діяння київських предків. Так, архімандрит Києво-Печерського монастиря апелював до діянь князя Андрія Боголюбського, а ігумен Троїцького Больницького монастиря Сильвестр звертав увагу царя на те, що його обитель є «строение благоверного князя Николая Святоши, [який] даль вкладь его церкви в Болничной монастырь»⁷⁵. Однак за даних умов цар не лише мав дорівнятися своїми щедротами до давніх київських володарів, а й підтвердити та примножити надані ними права і привілеї. Адже, на відміну від 1640 р., тепер він став фактично володіти давнім Києвом.

Схоже, надсилаючи мощі хрестителя Русі, Інокентій Гізель, як і Петро Могила раніше, намагався продемонструвати свою лояльність московському царю і тим самим забезпечити успіх свого посольства. Але якщо вісімнадцять років тому у Москві поставились до часток цих же мощів доволі стримано і на прохання київського митрополита відреагували не одразу, то в

⁷² Там само. — Арк. 19.

⁷³ Там само. — Арк. 95.

⁷⁴ У виписці з приказу міститься короткий опис печатки патріарха в кінці його грамоти та правильно прописаний його титул. Отже, остання могла дійсно бути справжньою: підстави думати так спонукає вказівка у документі приказу: «печать привѣшена свинцовая патриарша Еремѣя». А вже питання про те, як у канцелярії патріарха у 1592 р. підтвердили текст грамоти князя Андрія, потребує окремого пояснення, що виходить за тематичні рамки даної статті. Детальніше див.: *Затлюк Я.* Грамота Андрія Боголюбського... — С. 219.

⁷⁵ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 12, 1658 р. — Арк. 56.

1658 р. ситуація була інакшою⁷⁶. На той час кардинально змінилася поточна політична кон'юнктура. Якщо у 1640 р. московська еліта не мала особливих запитів стосовно князя Володимира, то вже у 1654 р. «пригадування» особи хрестителя Русі стало постійною константою тогочасного політичного дискурсу, будучи зовнішньою формою виявлення політичної лояльності до царя⁷⁷.

Тож не дивно, що посольство було обдаровано цінними дарунками і загалом домоглося бажаного. Адже вперше царем було підтверджено печерську ставропігію і документ, на якій вона засновувалася⁷⁸, — тим самим створено важливий прецедент на майбутнє. Крім того, було визнано усі представлені маєткові документи Києво-Печерської лаври і Троїцького Болонницького монастиря. По суті, це було перше успішне підтвердження прав однієї із шанованих київських церковних інституцій, оскільки у 1654 р. московський самодержець відреагував загальними формулюваннями на подібного роду прохання.

Отже, друге «прибуття» мощів Володимира до російської столиці у свою чергу відкрило нову сторінку у відносинах Київської митрополії з православною Москвою, але тепер очікування і позиції сторін були іншими. Москва отримувала з рук Гізеля зримі докази свого права власності на «київську спадщину». Зовні це виглядало визнанням цього права з боку київських церковних ієрархів. Між тим, сам Інокентій Гізель, даруючи мощі московському царю, вочевидь, виходив ще і з тих переконань, що давня київська історія і істинна церква Володимира збережені тут, у Києві, під пильним наглядом оновленої Петром Могилою церкви. В даному разі доречно згадати, як у 1654 р. у своїй чолобитній до царя ігумен Михайлівського монастиря Феодосій Василевич відрекомендував себе і київських ієрархів як «синів істинного Сіону, що найперше ж є тут, у Києві, звідки закон і віра поширились на всю Русь»⁷⁹.

⁷⁶ При цьому треба визнати, що в документах посольства не відображено жодного ставлення представників московського двору до привезених мощів. Утім, на відміну від 1640 р., у документах 1658 р. немає жодного коментаря щодо походження мощів, що дає підстави вважати, що привезені мощі тепер не викликали жодних підозр, швидше навпаки, були прийняті як особливий дар.

⁷⁷ Треба зважати, що, по суті, вже у Переяславі «пригадування» персони та «історії» князя Володимира забезпечувало легітимність зміни козацькою елітою свого протектора з польського короля на московського царя.

⁷⁸ Царською грамотою (копію якої теж знаходимо у цій справі) було підтверджено маєткові права Києво-Печерського монастиря та приписні за ним монастирі, відповідно до грамоти князя Андрія та інших привілеїв «князей російских и королев полских». Див.: РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1. — Спр. 12, 1658 р. — Арк. 126–132.

⁷⁹ РДАДА. — Ф. 124. — Оп. 1, 1654 р. — № 17. — Стб. 42–48. Публікацію див.: Акты ЮЗР. — Т. 10. — Стб. 723–727.

У зв'язку з вищевикладеним можна також припускати, що саме в 1658 р. мощі князя Володимира було покладено до Успенського собору. Хоча насправді ми не маємо жодних даних, які могли б заперечити припущення, що це було зроблено раніше, у 1640 р.⁸⁰ В будь-якому разі, інформація про прибуття мощів Володимира до Москви вразі збільшує кількість припущень щодо того, коли ці мощі стали надбанням парадного храму православної Московії, а, з іншого боку, чому дари з Києва все ж таки визнали справжніми мощами князя Володимира.

* * *

Проголосивши в друкованій «Тератургемі» 1638 р. про віднайдення мощів хрестителя Русі, Петро Могила та його оточення виходили з інтересів власної конфесійної політики. Поза тим, вже за два роки енергійний митрополит намагався розширити матеріальну базу для здійснення одного з основних пунктів своєї «програми» — «явити світові» реставровані православні святині давнього Києва. Було здійснено спробу залучити до цього московського царя, і знайдені в невідомий спосіб «мощі» стали для цього зручним приводом. У 1640 р. до Михайла Романова було відправлене посольство з часткою мощів Володимира, які було представлено останками його пращура. Цар мав би до нього дорівнятися, відправивши майстрів і зробивши щедрі надання на відбудову церков давньої столиці Володимира. Петро Могила, проте, не міг врахувати настроїв тогочасної московської еліти, котра через нову династію на троні почала втрачати звичний інтерес до «спадщини Володимира». Достеменно невідомо, як при дворі монарха поставилися до такого подарунку. Утім, якщо у 1640 р. цар зробив стандартні пожертвування на «церковне і монастирське будівництво», то в 1644 р. відправив до Києва майстра і втричі більше коштів на ремонт тамтешніх храмів.

Через менш як двадцять років, у 1658 р., печерський архімандрит Інокентій Гізель повторно подарував московському цареві частку мощів хрестителя Русі, і це супроводжувалося аналогічними риторичними прийомами. Такий дарунок, як і раніше, був виявленням лояльності і спробою домогтися прихильності монарха до пунктів чолобитних. В даному випадку посольство було більш успішним, оскільки царем підтверджено усі чолобитні прохання печерського архімандрита. Найголовнішим з них стало визнання особливого (ставропігійного) статусу Києво-Печерської лаври, чого не вдалося домогтися одразу після Переяслава в 1654 р. З цим, зрештою,

⁸⁰ Див.: Опись Московского Успенского собора, сложена в 1701 р. // Русская историческая библиотека. — Т. III. — СПб., 1876. — Стб. 660. Судячи з опису, мощі князя Володимира знаходилися в одному срібному ковчезі разом з часткою мощів митрополита Олексія. З документів посольства 1640 р. відомо, що Петро Могила надіслав царю мощі князя в «срібному ковчезі». Було б спокусливо думати, що в 1701 р. мощі знаходилися тут в тому ж срібному ковчезі, в якому вони були привезені з Києва у 1640 р.

пов'язано і визнання мощів як дарунку, і виявлена увага до них. Зміна ставлення до мощів Володимира відбулася під впливом подій у Переяславі, які тоді представляли як фактичний вступ царя у право володіння «київською спадщиною» Володимира. Надсилаючи в дар мощі останнього, Гізель сподівався уберегти в державі московського царя особливий статус «київської церкви», представники якої досі вважали себе охоронцями «мощів» хрестителя Русі та його «спадщини» загалом.

Показово: в обох випадках, здається, нікому не спало на думку тлумачити віднайдені Петром Могилою «мощі» князя Володимира як свідчення святості рівноапостольного внука такої ж рівноапостольної Ольги.